

[A magyar nyelvű irodalom történetének első áttekintői]

Az irodalomtörténet (historia litteraria) eddig nyelvre és tárgyra való tekintet nélkül az ország egész literatúráját foglalta magában. Wallaszky Pál műve, a *Conspectus reipublicae litterariae* (1785, 1808) még ezt az álláspontot képviselte. A magyarnyelvűség harcosait azonban a múltból a nemzeti nyelv és irodalom sorsa foglalkoztatta, és az elavult szemléletű könyv nem elégíthette ki. Megindult tehát a magyar nyelvű művek felkutatása és bibliográfiai leírása. A törekvés első kimagasló képviselője Sándor István (1750–1815) volt. *Sokféle* című vállalkozása tizenkét kötetében (1791–1808) különböző tárgyú cikkeket adott ki, köztük irodalomtörténeteket is (a *Halotti beszédről*, Komjáti Benedek Szent Pál-fordításáról, Pesti Gáborról stb.); bibliográfiai szempontból a harmadik kötet a legjelentősebb, ahol százöt XVI. századi magyar nyomtatvány címét közölte. 1803-ban Győrben kiadott *Magyar Könyvesház* című munkáját teljesen a régi magyar könyveknek szentelte: a XVI. századból itt százkilencvennyolc, 1711-ig több mint ezer címet tudott felmutatni.

[...]

A magyar nyelv és irodalom történetének első, igen vázlatos áttekintését Segesvári István írta V. Derham *Physico-theologia, azaz az Isten lételemének és tulajdonságainak a teremtés munkáiból való megmutatása* (Bécs, 1793) című munkája magyar fordításának Teleki Józsefhez szóló ajánlásában. A szerző abból indult ki, hogy a magyar nyelv majdnem ezer éve Európába került Észak-Ázsiából, de olyan kevés a magyar könyv, mintha a honfoglalás tegnap történt volna; ennek az az oka, hogy „a magyar nyelv soha még ez ideig ... a maga virágjában nem lehetett”. Ezután sorra veszi a történelem századait, és jellemzi a magyarnyelvűség állapotát: megrója Szent Istvánt, de még Mátyást is, hogy elhanyagolták az anyanyelvet, fellendülést csak a reformáció korától lát. Éppúgy regisztrál tehát, mint Wallaszky; a különbség csak az, hogy Segesvári már örömet lel a magyar nyelvű anyag gazdagodásában.

*

Az irodalomtörténet-írás Segesvári István első kísérlete után a magyar nyelvű anyagot a nyelvtan és stilsztika kíséretében, a nyelvművelő mozgalom szolgálatába állítva mutatta be. Révai Miklós 1805-ből származó áttekintésének *A magyar deáki történet* címet adta; a „deákság” szón literatúrát, irodalmat, magyar irodalomon „a magyar nemzetnek írástudását” értette, „kiváltképpen annak az ő hazai nyelvén”. Irodalomtörténetét négy részből akarta összeállítani: az első a magyar nyelvtant, a második a magyar nyelvű írott emlékek ismertetését tartalmazta volna; ezután *Magyar szép toll* címmel egy

stilisztikát tervezett, befejezésnek a *Magyar beszédnek példáit*, egy antológiát szánt. Mivel a nyelvtant külön adta ki, a deáki történet elején „a magyar nyelvnek és deákságnak viszontagságait” írta meg, vagyis mindkettőnek eredetét, előmenetelét, bővebben kitérve a nyelv eredetére és rokonságára. Az irodalomtörténeti részt a hunokkal kezdi (akiket ő is azonosít a magyarokkal), és a mohácsi vészig halad, ezt tekinti korszakhatárnak. A magyar történelem századainak anyagát műfajok szerint csoportosítja. Ítéleteiben nyelvi és tartalmi szempontokat vesz figyelembe, s olykor moralizál: Csáti Demeter éneke szerinte „tréfálódó”, Apáti Ferenc verséhez azt a megjegyzést fűzi, hogy „eléggé láthatjuk benne: már akkor is mi romlott erkölcsök hatalmaztak el szegény hazánkon”.

Révai félbemaradt kísérlete után a korra jellemző irodalomtörténetet Pápay Sámuel (1770–1827) írta meg. Kisfaludy Sándor és Pázmándi Horvát Endre baráti köréhez tartozott; a nyelvújítási harcban Kazinczy ellenfele, de a kapcsolatot mindig fenntartotta a széphalmi vezérrel. Könyvét, *A magyar literatura esméretét* (Veszprém, 1808) az ifjúságnak szánta, hogy az belőle „az igazi nyelvtudományt” és az „írásbeli szép előadást” megtanulja, s jó úton induljon a literátori pályára. Az irodalomtörténeti anyag kerete tehát ugyanaz, mint Révainál. Literatúrán Pápay széles értelemben „könyvekből s írásolvasás által szerzett tudományt” értett, és két részre osztotta: nemzeti nála a magyar, idegen a nem magyar nyelvű, mint például „magyar hazánkban a deák”. Az irodalom célja a felvilágosodás nézeteinek megfelelően az oktatás, vagyis lelkünk, testünk és „polgári állapotunk” tökéletesebbé tétele, s éppen emiatt kötelesek azt előmozdítani a nemzetek; mivel pedig oktatni hazai nyelven lehet a legeredményesebben, a nemzeti literatúrát kell pártfogolni. Pápay Sámuel igen világosan foglalja össze, amit a nyelvvelés érdekében elődei és kortársai Bessenyeitől Teleki Lászlóig elmondtak. Ezután tér át a szorosabb értelemben vett literatúra fogalmának meghatározására: lényegének a „nyelvvel való szép előadást” tartja, s olyan új tudománynak nevezi, „mely a magyar nyelvnek s írástudásnak mind természeti, mind történeti állapotját az írásbeli előadás minden nemeire való alkalmaztatással adja elő”. A mű három részre oszlik: az első „a magyar nyelv eredetéről s természeti tulajdonságairul” szól, és a könyv kétharmadát teszi ki; a másodikban „a magyar literatúrának régi s mostani állapotjárul”, vagyis a voltaképpeni irodalomtörténetről ír; a harmadik rész stilisztikai tankönyvnek készült („írásbeli szép előadásról példákkal világosítva”), de ezt már nem írta meg.

A könyv irodalomtörténetet tárgyaló egyharmadát szakaszokra bontotta. A történeti rész (első szakasz) három korszakra („időkerület”-re) tagolódik. Az első a reformációig (1530) tart, a következő II. József-ig, s ennek évtizedétől kezd a harmadikat. Az írástudás kezdetét a kereszténység felvételétől számítja. A XIII. századtól a magyar nyelvemlékekkel foglalkozik, késői megjelenésüket „hazánk viszontagsági”-val magyarázza. Az 1530-cal kezdődő korszakot századokra bontja. A XVI. században örömmel állapítja meg, hogy „munkába vétetett a magyar filológia”, a retorika és a poézis; ami az akkor ismert anyagból ezekbe a kategóriákba nem fért bele, azt egyházi és világi ágra bontva tárgyalja. A XVII. században „még jobban szaporodtak a magyar írók”, de a XVIII. század első felében „literatúránk szenderegni látszott”: az írók „ha nem kevesedtek is, de ... nem is szaporodtak”. Fellendülést csak „Mária Terézia országlásának vége felé” lát,

döntő fordulatot pedig II. József korában, amikor „jobban kezdett közöttünk terjedni az esméreteknek világossága”. Itt már örömmel számol be a magyar nyelvű újságírás megindulásáról, a „Tudós Társasági készületek”-ről, a pályatételekről és a magyar játékszínről. Az irodalomtörténeti rész második szakasza „a magyar literatura terjedtségéről” szól, amin az anyanyelven megjelent könyvek szakbibliográfiája értendő. A harmadik szakasznak az a tárgya, hogyan lehet a magyar literatúrát előmozdítani.

(Megjelent: *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., Akadémiai, 1965 [A Magyar Irodalom Története, 3], 83, 201–202.)